

УДК 1:378(4+477)

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Людмила Рижак

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua

У статті досліджено трансформацію філософсько-світоглядних засад сучасної освіти на шляху до формування європейського освітнього простору. Євроінтеграція освіти України передбачає її культурну ренаціоналізацію та цивілізаційну модернізацію відповідно до європейських гуманістичних принципів. Гуманізм європейської освіти представляє ступінь розвитку особистості, її вкоріненість у соціумі та культурі.

Ключові слова: європейський освітній простір, національний освітній простір, особистісна орієнтація освіти, гуманізація освіти.

Сутнісною ознакою ХХІ століття, яке щойно розпочало свій розгін, є глобалізаційна інтеграція. Вона невпинно пов'язує не лише ринки та технології, а й держави-нації, демонструючи свій потужний вплив на життя людини й суспільства. Безсумнівним є те, що світ стає цілісним у фінансово-економічному, інформаційному та технологічному аспектах. Інтеграційні процеси охоплюють і культурно-духовну сферу, зокрема й освіту.

Справді потужним імпульсом європеїзації освіти України стала Болонська декларація (1999 р.). Згідно з цією угодою, євроінтеграція спрямована на консолідацію зусиль науковців та освітян для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської науки й вищої освіти, а відтак їхньої ролі в розвитку та зміцненні стабільних, мирних і демократичних суспільств. Водночас створення європейського простору вищої освіти слугуватиме демократизації університетського життя, відкритості до співпраці та взаємному визнанню освітніх дипломів. Хоча Україна поки що не долучилася до Болонського процесу, однак, за наказом міністра освіти й науки, низка університетів бере участь у цьому проекті.

У Болонській декларації зазначено, що "Європа знань" сьогодні є загальновизнаним пріоритетним чинником соціального та людського розвитку. Вона є запорукою зміцнення й інтелектуального збагачення європейців, оскільки саме така Європа може надати їм необхідні знання, щоб адекватно реагувати на виклики нового тисячоліття, усвідомлюючи спільні цінності й належність до єдиної соціально-культурної сфери [2, с. 17].

Євроінтеграційні процеси актуалізують потребу в теоретичному осмисленні проблем конституювання європейського науково-освітнього простору, можливостей і перспектив входження в нього національного освітнього простору. Річ у тім, що європростір репрезентує, з одного боку, цивілізаційний рівень освіти, її відповідність вимогам суспільства знання, а з іншого – гуманістичні принципи західної цивілізації. Отож, європеїзація національного освітнього простору вимагає, по-перше, його інформаційно-комп'ютерної модернізації, а по-друге – взаємоузгодити європейські світоглядні орієнтири з національними духовними вартостями.

Філософську рефлексію різних аспектів європеїзації освіти в Україні здійснюють В. Журавський, М. Згуровський, І. Зязюн, С. Клепко, В. Кудін, В. Огнев'юк та інші. Водночас євроінтеграція завдяки своєму динамізму зумовлює небачене дотепер пришвидшення життя суспільства й людини. “Нам усім належить усвідомити, що динамізм об'єктивно зумовлює змінність як надзвичайно важливу рису способу життя людини в ХХІ столітті. Звідси – необхідність формувати особистість здатну до сприйняття і творення змін” [3, с. 13]. Отож, в умовах безперервних змін потрібні оновлені світоглядні орієнтири, щоб людина не стала заручником змін, а опанувала їх і була їхнім господарем.

Мета статті – проаналізувати європейський культурно-соціальний контекст розвитку освіти в Україні та простежити трансформацію її світоглядних засад у процесі європеїзації національного освітнього простору.

Згідно з “Національною доктриною розвитку освіти” (2002 р.), розбудова національної системи освіти в Україні зорієнтована на європейські стандарти. Вони репрезентують такі риси європейської освіти, як багаторівневність і безперервність, доступність, ефективність і якість. Однак європейськість національної системи освіти не вичерпується її цивілізаційним рівнем. Національний освітній простір коеволюціонує з європейським також на культурно-духовному рівні. Він репрезентує низку загальнолюдських вартостей, які виробила західна цивілізація.

Пріоритетною вартістю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи. У західній культурі, зазначає Д. де Ружмон, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і державою, яка водночас незалежна і зобов'язана – а не лише вільна чи лише заангажована. Ця людина вірна собі, коли погоджується на діалог і творчий динамізм. Вона зраджує себе, зраджує творчий геній Європи, коли поступається спокусі зліквідувати один з термінів конфлікту, або ж намагається замкнутися у своїх особливостях, нації, партії чи ідеології або ж коли хоче всім нав'язати їх [5, с. 50].

Європейська людина, продовжує Д. де Ружмон, – це людина суперечностей, вона прагне їх сповняти, виявлятися в них у постійно загрозливій рівновазі, у вічній агонії. Ця агонія концентрує зусилля духу на людині. Тому типово по-європейськи буде вимірювати за людиною всі інституції. Ця людина суперечностей (якщо вона панує над ними творчо) є тією людиною, пише Д. де Ружмон, яку я називаю **особа** [5, с. 20 – 21].

Європейський ідеал близький ментальності українців. А тому в “Національній доктрині розвитку освіти” визнано як найважливіший пріоритет освіти її **особистісну орієнтацію** [4, с. 180]. Це відповідає європейському принципу індивідуалізму, для якого найвищою цінністю є свобода особи.

Треба зазначити, що в національному освітньому просторі започатковано світоглядний поворот до особи, причому не лише особи студента чи учня, а й педагога. Освіта перестає бути підготовкою до життя в майбутньому, а репрезентує повноцінні форми буття її учасників. У такий спосіб долається знецінення як праці педагогів, так і навчання.

Реформування системи освіти на засадах особистісної орієнтації означає перехід до неklasичної парадигми. Її стрижень становить виховання особистості, яка “усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється” [4, с. 180]. Важливо не лише те, що вона повертає до джерел національної культури, а й вбирає в себе цивілізаційні здобутки.

Завдяки освіті людина стає укоріненою в соціумі, оскільки опановує суспільні вартості як умови співжиття та поступу. Однак розбудова європейського освітнього простору в Україні потребує чіткого розмежування соціальних та

ринкових вартостей. На жаль, сьогодні пріоритетною цінністю людини є її ринкова конкурентоспроможність на ринку праці. Така ситуація зумовлена прагматичною орієнтацією західноєвропейської освіти, яка успішно формує homo faber для потреб ринкової економіки. Вона безумовно прагне диктувати свої вимоги. Однак освіта не є тим соціальним інститутом, який однозначно залежить від неї.

Попри формування особистості, ще однією метою конституювання європейського освітнього простору є прагнення зберегти її культурне різноманіття Європи. “Справжня культура, – зазначає Д. де Ружмон, – не є якоюсь оздобою, звичайною розкішшю, чи набором спеціальностей, що не стосуються обивателя. Вона постає із усвідомлення життя, постійної потреби поглиблювати значення життя, збільшувати владу людини над речами. Вона створила велич Європи” [5, с. 66]. Власне творення, передання і вироблення культури, на думку Д. де Ружмона, є результатом постійного діалогу між великою кількістю реальностей і антагоністичних тенденцій. Саме в цій дискусії – таємниця динамізму і творчого невдоволення, який спонукає європейців ставити та обговорювати від століття до століття свої відносини з Богом, зі світом, з державою і спільнотою.

Засадничий світоглядний принцип європейської освіти – це єдність у розмаїтті. Він виявляє себе в плюралізмі національних систем освіти та їхнього узгодження з європейськими стандартами. Ця узгодженість постає як розбудова європейських рис освіти з урахуванням національної специфіки.

Євроінтеграційні процеси в освіті ґрунтуються на принципі національної самотожності освітніх систем. Європейська освіта була і залишається національною. Наукова й владна еліти, попри кризу їхньої духовності, також є національними. Звідси випливає, що необхідною умовою інтеграції освіти до європростору є розбудова **національного освітнього простору**. Його завдання, з одного боку, – забезпечувати засвоєння цивілізаційних здобутків, а з іншого – стати бар’єром культурній гомогенізації. Він має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самотужність.

Аналізуючи вплив глобалізації на національні культури, Т. Фрідмен зазначає: “Парадоксальність людського життя в умовах глобалізації репрезентують чудові символи – “Лексус” (надмодерне японське авто) і оливкове дерево. “Лексус” символізує технологічну революцію, без якої неможливо досягнути процвітання в системі глобалізації. Оливкові дерева “символізують усе, що закорінює нас, дає нам самотужність і визначає наше місце під сонцем. Оливкові дерева – це родина, громада, плем’я, нація, релігія, а головне – місце, яке ми називаємо домом” [7, с. 54]. Власне оливкові дерева репрезентують структуру життєвого світу кожного народу, належність до якого робить життя кожної людини смислосназначущим.

Незважаючи на те, що сучасна техніка й технологія інтегрують та уніфікують усі сфери діяльності людей, виявилось, що процеси модернізації сучасного суспільства не нівелюють їхнього прагнення до утвердження своєї культурно-національної самотужності, мови, релігії, традицій і звичаїв. Отже, проблема ідентичності не втрачає своєї актуальності, а освіта є тим соціальним інститутом, який спроможний формувати національну ідентичність не лише особи, а й народу.

Глобалізація витворює свою культуру, завдяки якій здійснює уніфікацію життєвого світу націй-держав, уодноманітнює його. Цивілізаційні новації живосилом витісняють національно-культурні традиції. Те, що відбувається сьогодні, завдяки глобалізації, вважає Т. Фрідмен, це якась **турбоеволюція**. В ній майже немає справедливості [7, с. 397]. Виявилось, що навіть найміцніші культури не спроможні їй опиратися. Їм потрібна допомога, щоб вижити, інакше

вони вимиратимуть набагато швидше, ніж еволюція встигатиме їх відроджувати. Нівелювання культур спричинює втрату ціннісних орієнтацій, які надають смисл цивілізаційним досягненням людства.

Безперечно, глобалізація експансивна. Її не можна уникнути. Єдина надія, на думку Т. Фрідмена, що “кожна країна спроможеться розробити численні фільтри, щоб оборонити свою культуру від зовнішнього і внутрішнього тиску глобальної капіталістичної економіки, тиском, що призводить до нівеляції всяких культурних особливостей [7, с. 386].

Одним із найважливіших фільтрів, на думку Т. Фрідмена, є здатність культури до “глокалізації” на принципах рівності та справедливості. Завдяки національній освіті культура стає укорінена в суспільстві, а тому, стикаючись з іншими сильними культурами, вона вбирає лише ті впливи, що природно їй підходять і могли б її збагатити, та опирається речам справді чужим [7, с. 388]. Глокалізація потрібна для того, щоб будь-яка країна чи культура змогла засвоїти окремі аспекти глобалізації, скористатися й збагатитися ними. У такий спосіб освіта не лише забезпечує цивілізаційний поступ суспільства, його інтеграцію до європейської спільноти на засадах соціально-економічної сталості, а й збереження власної культурної самобутності. Отже, система освіти України, набуваючи європейських рис, водночас має відновити свою національну ідентичність і стати надійним фільтром проти вестернізації.

Наприкінці ХХ ст. проблема єдності освіти й культури набула всесвітньо-історичного значення: це проблема людяності, гуманності культури та культурності освіти. Євроінтеграційні процеси означають, що вища освіта має формувати не лише національну ідентичність, а й європейську. Європейськість постає не тільки як цивілізаційний, а й як духовний вимір життя.

Засадничим принципом європейської освіти був і залишається **принцип гуманізму**. Його значущість у розвитку освіти засвідчує те, що ХХІ ст. ЮНЕСКО проголосило століттям освіти, а ООН – століттям Людини. Гуманізм нового століття світове співтовариство пов’язує з освіченістю людини, компетентністю, свободою саморозвитку особистості та реалізації її таланту.

Гуманізація освіти як процес реалізації гуманістичного принципу потребує філософського осмислення. Річ у тім, що ідея гуманізації є стрижневою в державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)”. Незважаючи на те, що вітчизняний та зарубіжний педагогічний досвід репрезентує варіанти гуманістичних освітніх систем, вони стосуються лише шкільної освіти. Тому їхні теоретичні узагальнення не застосовні до професійної та вищої освіти. Окрім того, гуманізацію розуміють як засіб у структурі цілераціональних педагогічних дій. Незважаючи на те, що педагоги-новатори пропонують і реалізують різноманітні, безперечно, гуманістичні педагогічні практики – школа життєтворчості особистості, школа ненасильства, школа радості та інші, вони залишаються лише острівками гуманізації освіти. Спроби транслявати їх виявилися неуспішними.

Річ у тім, що прикметною особливістю освіти України є те, що в ній найповніше втілено цілепокладальний характер людської діяльності. Її мета – ідеальний образ майбутнього результату діяльності. Тому цілком закономірно, що нинішня система освіти залишається авторитарною. Вона формує людину-конформіста, пристосованця, деіндивідуалізовану особу, яка не здатна до самостійної та відповідальної поведінки на основі свідомого ставлення до дійсності [3, с. 25 – 28].

Гуманізація освіти потребує теоретичної реконструкції педагогічних практик. Гуманізм як принцип інституціалізованої освіти утвердився в добу Просвітництва. Модерний проект освіти було побудовано на людиноцентризмі, який репрезентує цілераціональні інтенції педагогічних практик. Як наслідок, гуманізм перетворюється на ілюзію. Бо в разі будь-якого центрування, чи то навколо

педагога, чи студента (учня), для іншого він обертається антигуманізмом. Річ у тім, що цілераціональна дія репрезентує владні стосунки в навчальному процесі.

До того ж, панування культури індустріального суспільства та її найважливішого елемента – науки – зумовило специфіку освітнього спілкування. Упродовж XX століття, вважає Ю. Габермас, влада науки й техніки хибним чином поширюється на все суспільне життя, на всі форми спілкування між людьми, структуруючи їх за своєю внутрішньою схемою – усе суспільство пристосовується до цілераціональної діяльності. Отож, освіта перебуває в полоні спеціалізованого та вузькокорпоративного мислення, що претендує на пріоритетний статус і потребує владних санкцій. Його корелятом в освіті стає інструментальне спілкування, стрижнем якого, згідно з Ю. Габермасом, є “монологічні моделі інструментальної дії” [цит. за 6, с. 35]. Інструментальний характер освітнього спілкування детермінує цілераціональні дії його учасників. За Ю. Габермасом, цілераціональна дія має однозначний сенс, заданий метою чи мотивом, тобто вона “монологічна” і не потребує жодних герменевтичних зусиль [цит. за 6, с. 31].

Причину антигуманного спілкування Ю. Габермас убачає в тому, що міжособистісне спілкування під тиском сцієнтиської свідомості спрямовується, будується за внутрішньою схемою не характерної для нього монологічної моделі інструментальної дії, виключаючи дискурс із комунікативної педагогічної практики. Спотворене міжособистісне спілкування є результатом того, що освітньо-виховний дискурс, як спосіб взаєморозуміння та взаємодії, заміщений науково-інструментальним дискурсом, який претендує на пріоритетну роль у формуванні особистості.

Але особистість постає лише в результаті комунікативних практик і їхніх контекстів. Натомість комунікативні дії перебувають на маргінесі освітнього процесу. Домінантними в освітньому процесі були й залишаються цілераціональні дії. Однак саме комунікативні дії та дискурс гуманізують освіту.

Комунікативна дія, за Ю. Габермасом, обов'язково неоднозначна, вона потребує взаєморозуміння хоча б у двох її учасників, вона діалогічна, дає змогу людині мислити, ставити запитання, стверджувати свій погляд. “Взаєморозуміння, – зазначає Ю. Габермас, – і має на меті подолати ситуацію, що виникла через проблематичність претензій на значення, що його наївно припускають у процесі комунікативної дії: взаєморозуміння веде до дискурсивно спричиненої, обґрунтованої згоди” [6, с. 85].

Дискурс визнає за особою здатність обґрунтувати спонуки своїх дій та вчинків, виправдати їх шляхом пояснення (аргументацією) чи інтерпретацією (сенсовністю). У процесі дискурсу з'ясовується відповідь на питання про те, що саме стоїть на заваді взаємодії. Оскільки дискурс має мету відновити взаєморозуміння для здійснення взаємодії, то згоди досягають тільки у сфері інтерсуб'єктивності. На думку Ю. Габермаса, кожна людина зі здоровим глуздом може вийти з проблемних ситуацій за допомогою дискурсу. Його результативність залежать як від умов, так і від інтуїтивних очікувань. Водночас успішність дискурсу вимагає від його учасників оволодіння “комунікативною компетентністю”. Вона є передумовою того, що, завдяки умінням особистості, комунікація не буде спотвореною. Комунікативні дії на основі згоди не дозволяють маніпулювати особистістю. Річ у тім, що дискурс ведеться стосовно *стану справ*, який може бути кращим або гіршим, а також *рекомендацій* і *застережень*, які можуть бути як слухними, так і помилковими [6, с. 87]. Тому комунікативні дії завжди опосередковані моральною метою.

Суть гуманізації освіти саме в тому, щоб комунікативні дії становили патерн для розвитку особистості. Їм мають підпорядковуватися цілераціональні дії. Ю. Габермас вводить поняття “ідеальної мовленнєвої ситуації”, характерною ознакою якої є те, що будь-яку згоду, досягнуту в процесі її здійснення, її

учасники оцінюють як справжню. В ідеальній мовній ситуації неприпустимий ані зовнішній, ані внутрішній примус щодо прийняття тих чи тих рішень. На думку Ю. Габермаса, у ній панує лише “примус кращого аргументу, який спонукає до перевірки тих чи інших тверджень і може раціонально обґрунтувати розв’язання практичних питань” [цит. за 6, с. 38].

Комунікативна дія завдяки своїй відкритості здійснюється в широкому поліфонічному контексті, тобто враховує не лише аспекти персонального спілкування, а й те, що Г. Арендт назвала “мережею людських стосунків” [1, с. 140]. Освітній процес є мережею людських взаємин, його учасники є відкритими для дискурсу та взаємодії. Як зазначає Г. Арендт, “виявлення “мережі” через мовлення і встановлення нового початку через дію завжди занурюється у мережу, яка вже є, де можна відчути їхні негайні наслідки. Разом вони започатковують новий процес, що з’являється як унікальна історія життя новоприбульця, який неповторно впливає на життєві історії тих, хто з ним стикається” [1, 141]. Отже, мережа людських стосунків є тим контекстом, який зумовлює варіативність розвитку особистості, а пріоритетність комунікативної дії та дискурсу зумовлюють гуманізацію освіти.

Література:

1. Арендт Г. Становище людини. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
2. Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ “Видавництво Політехніка”, 2003. – 195 с.
3. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти / Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – С. 178 – 201.
5. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. – Львів, 1998. – 277 с.
6. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
7. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. – Львів: Б.в., 2002. – 624 с.

PHILOSOPHICAL AND WORLD VIEW BASES OF EDUCATION IN UKRAINE IN CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION

Lyudmyla Ryzhak

L'viv Ivan Franko National University,
Universytets'ka Str., 1, 79000 L'viv, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua

A transformation of modern science on its philosophical and world view bases on the way to formation of the European educational space are investigated in the article. The European integration of education of Ukraine foresees its cultural re-nationalization and civilized modernization in correspondence with the European humanistic principles. Humanism of the European education presents the level of development of a personality, his inculcation in society and culture.

Key words: European educational space, national educational space, personal orientation of education, humanization of education.